

Velferd i endring

Finanskrisen har antakelig bidratt til både økt arbeidsledighet og flere sosialhjelpstilfeller i løpet av det siste året. Men hovedbildet er at de endringer som har skjedd innenfor velferden det siste tiåret, har vært positive. Vi kan nevne flere positive utviklingstrekk som lengre levealder, større trygghet på flere områder og at færre er utsatt for betalingsproblemer. Noen utviklingstrekk er negative, for eksempel at flere barn vokser opp i familier med lav inntekt, og at frafall i videregående skole holder seg på et høyt nivå.

Norge er i forandring. Verden kommer nærmere, både gjennom innvandring, hyppig reisevirksomhet og nye medier. Som det vises i artikkelen om befolkning har andelen av Norges befolkning som enten er født i utlandet eller har minst en forelder som er født i utlandet, økt fra 10 prosent i 2000 til 17 prosent i 2009. To tredjedeler av veksten i folketallet i 2009 kom fra innvandrerskudd (flere innvandring enn utvandring) og en tredjedel fra fødselsoverskudd.

Internett og andre elektroniske medier øker mulighetene for internasjonale kontakter, og har hatt store konsekvenser for befolkningens tidsbruk. I 2000 var det ennå bare 7 prosent av befolkningen som brukte Internett på en gjennomsnittsdag, ni år seinere var andelen tiddoblet, til hele 73 prosent (se artikkelen om kultur og fritid).

Befolkningen bor stadig mer urbanisert. Omegnskommunene til de store byene vokser sterkt, mens mange kommuner i Distrikts-Norge fikk færre innbyggere i løpet av 2000-tallets første tiår. Da det som oftest er de unge som flytter, øker gjennomsnittsalderen i områdene folk flytter fra.

Utdanningsnivået er sterkt økende. Stadig flere sitter på skolebenken fram til de er rundt 25 år gamle. Prosentandelen av årskullene blant unge jenter (19-24 år) som er under utdanning, har blitt mer enn tredoblet siden 1980. Tilbøyeligheten til å ta utdanning ved universitet og høyskole henger sammen med utdanningsnivået til foreldrene (se artikkelen om utdanning).

Det skjer store endringer også innenfor familiesfæren. Samlivene har blitt mer ustabile, og en økende andel bor alene, i hvert fall i perioder av livet. Den økonomiske veksten har vært betydelig de siste 25 årene, med noen unntak. På 2000-tallet kom det tydeligste fallet i 2008 og 2009, i forbindelse med finanskrisen (se artikkelen om økonomi).

Et bedre liv?

Men hva er så konsekvensene av endringene som har skjedd i løpet av de siste 30 årene? Har folk flest et bedre liv eller et dårligere liv? Har livskvaliteten blitt bedre? Vi skal ikke her prøve å gi noe endelig svar på hva som er det sosiale framskrittet i Norge, men ved hjelp av de sosiale indikatorene (vedleggstabellene til dette nummeret av Samfunnsspeilet) skal vi prøve å diskutere oss fram til retningen som samfunnsutviklingen tar. De sosiale indikatorene begrenser seg til å kun si noe om utvalgte sider ved autonomi og valgfrihet, og

Anders Barstad og
Toril Sandnes

Anders Barstad er sosiolog og forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning. (anders.barstad@ssb.no)

Toril Sandnes er fungerende redaktør for Samfunnsspeilet og seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk. (toril.sandnes@ssb.no)

for eksempel ikke noe om ytringsfrihet og politiske friheter.

Både nasjonalt og internasjonalt arbeides det med hvordan man kan måle velferd og livskvalitet, og hvordan dette feltet skal utvikles innenfor rammen av offisiell statistikk.

Viktig med god helse

Når folk blir spurt om hva som er viktig for dem, blir «god helse» alltid rangert høyt. Dårlig helse og en for tidlig død begrenser handlingsrommet og skaper sorg og fortvilelse, ikke bare for personen som rammes, men også for familie og venner.

Folk med god helse har også gjennomgående høyere inntekt og utdanning enn dem med dårlig helse, noe som forsterker ulikheter i valgmulighetene for dem som har god helse, sammenliknet med dem som har dårlig helse. I tillegg er god folkehelse viktig for samfunnet. En sunn befolkning med god livskvalitet gir høy arbeidsproduktivitet og er på alle måter positivt for samfunnet som helhet.

Som vist i artikkelen om helse er det mye som tyder på at vi i dag har bedre helse enn for 30 år siden. Den forventede levealderen har økt, både blant menn og kvinner. Færre dør av hjerte- og karsykdommer, og andelen som røyker, er halvert siden 1980. Selvmordsraten blant menn har gått ned, en utvikling som er gledelig fra et livskvalitetsperspektiv, siden selvmord ofte rammer unge mennesker og fører til svært negative konsekvenser for de etterlatte.

Ikke alle helseproblemer viser samme tendens. Til tross for at kreftdødeligheten er på vei ned, har det, både blant menn og kvinner, vært en kraftig økning av antallet krefttilfeller siden 1980-tallet. Andre helseproblemer, som fedme og høyt alkoholkonsum, har også utviklet seg i negativ retning de siste årene. Misbruk av rusmidler – alkohol, narkotika og legemidler – beskrives av Folkehelseinstituttet som et økende folkehelseproblem (Folkehelseinstituttet 2010).

Utviklingen av det offentlige helsetilbudet ser i stor grad ut til å følge den økonomiske veksten. Årsverksinnsatsen og pengebruken har økt jevnt og trutt, det samme er tilfelle innenfor eldreomsorgen. Opptrappingsplanen for psykisk helsevern har nådd sine mål, med unntak av målsettingen om å stoppe reduksjonen av antallet døgnplasser.

Positive utviklingstrekk i arbeidslivet

Innenfor arbeidslivet er det også lett å peke på positive utviklingstrekk. I artikkelen om arbeid og arbeidsmiljø pekes det blant annet på at både prosentandelen undersysselsatte og midlertidig sysselsatte er rekordlav. Sykefraværet gikk ned fra 2009 til 2010, og er nå noe lavere enn det var i 2001. Færre ansatte opplever at jobben gir dårlige muligheter for utvikling, og noen av de fysiske arbeidsmiljøproblemene ser ut til å være mindre utbredt enn før. Prosentandelen av de ansatte som i høy grad selv kan bestemme hvordan arbeidet skal utføres, økte fra 2006 til 2009. Sammenlignet med 1996 var graden av selvbestemmelse omtrent uendret.

Vi ser en negativ utvikling når det gjelder arbeidsledighet, da det siden 2008 igjen har blitt flere arbeidsledige. Konjunkturtendensene fra Statistisk sentralbyrå tilsier en økning i ledigheten fram til 2012, og først deretter en nedgang. Dermed vil arbeidsledigheten nærme seg nivået fra 2003-2004 (om lag 4 prosent).

Andre minusposter vi kan lese ut av artikkelen om arbeid og arbeidsmiljø, er de langsiktige tendensene til at flere av de ansatte oppgir å ha et monotont arbeid, der man gjør de samme arbeidsoppgavene time etter time, og at flere har gått ut av arbeidslivet gjennom å bli uførepensjonister. Det er særlig blitt flere unge uføre. Det er også mange ikke-sysselsatte funksjonshemmede som ønsker arbeid, om lag en av fire.

Noen velferdsproblemer ser ut til å holde seg nokså konstante. Opplevelsen av tidspress i arbeidslivet ser ikke ut til å ha endret seg på 2000-tallet. Følelsen av tidspress er svært utbredt. I 2009 mente nesten halvparten (49 prosent) av alle sysselsatte at de alltid eller ofte har for mye å gjøre, ifølge levekårsundersøkelsen, og 14 prosent mente at krav fra jobb alltid eller ofte forstyrret hjemmeliv og familieliv.

Utviklingen i arbeidsmarkedet påvirker også, etter all sannsynlighet, hvor mange som trenger sosialhjelp. I 2009 mottok 2,4 prosent av Norges befolkning sosialhjelp, og vi ser for første gang en tydelig økning siden 1993 (se artikkelen om trygd og sosialhjelp). 43 prosent av sosialhjelpsmottakerne hadde stønaden som hovedinntektskilde i 2009.

Inntekt og materielle goder

Penger gir valgfrihet. Fra 2000 til 2008 økte medianinntektene for husholdningene med hele 33 prosent i faste priser. Medianinntekten er inntekten til den husholdningen som befinner seg midt i fordelingen, etter at landets vel 2,1 millioner husholdninger har blitt sortert etter størrelse (se artikkelen om inntekt og forbruk). Høyere inntekter gir større forbruksmuligheter. De siste 50 årene har det private forbruket blitt tredoblet. Flere eier både en og to biler, og en økende andel av befolkningen har fått god plass å boltre seg på i boligene.

Andelen som bodde svært romslig, økte fra 28 prosent i 1991 til 32 prosent i 2009, ifølge levekårsundersøkelsene (se artikkelen om boforhold og boligøkonomi).

Det har vært en nedgang i utbredelsen av rapporterte betalingsproblemer. Undersøkelser tyder på at stram økonomi kan være en psykisk belastning, og påvirke den subjektive livskvaliteten på en negativ måte (Hansson mfl. 2008). Mens 14 prosent av befolkningen rapporterte om slike problemer i 2003, var andelen 8 prosent i 2008. Fra 2008 til 2009 var det igjen en liten økning, som sannsynligvis har sammenheng med finanskrisen og økt arbeidsledighet. Derimot har det ikke vært noen nedgang i andelen personer som har lav husholdningsinntekt, sammenlignet med inntektsnivået blant folk flest.

Flere barn i lavinnteksgruppen

Et av de mest entydige negative utviklingstrekkene er økningen av andelen barn som tilhører lavinnteksgruppen. Dette skyldes delvis endringer i befolkningssammensetningen (flere innvandrere), men også at flere av stønadene som er viktige for barn i lavinnteksgruppen, særlig barnetrygden, har blitt mindre (se artikkelen om inntekt og forbruk). Andre negative utviklingstrekk er større inntekts- og formuesulikhet, samt at enkelte grupper som fra før hadde relativt lav inntekt, har sakkert akterut i inntektsutviklingen. Dette gjelder framfor alt yngre aleneboende.

Holdningsundersøkelser tyder på at det store flertallet av befolkningen ser på øke inntekts- og formuesforskjeller som et problem (Hellevik 2008).

Fra barnehage til universitet

I takt med at samfunnet utvikler seg, endres også befolkningens deltakelse i utdanning, fra barnehage til universitet. Som en følge av myndighetenes satsing på barnehager har dekningsgraden økt betydelig gjennom 2000-tallet. Rett til barnehageplass ble innført 1. januar 2009. Undersøkelser viser at barnehagene er viktige lærings- og utviklingsarenaer, og at de kan ha stor betydning for utdanningsnivå og arbeidsmarkedstilknytning seinere i livsløpet (NOU 2009:10).

Et mer negativt utviklingstrekk er tendensen (siden 2005) til at færre barnehageansatte har godkjent førskolelærerutdanning. Fordelingsutvalget (NOU 2009:10) har pekt på behovet for å gjøre noe med pedagogtettheten i barnehagene, og at mangelen på førskolelærere er bekymringsfull. Kun 10 prosent av dem som jobber i barnehager, er menn, til tross for den politiske målsettingen om 20 prosent menn i barnehagene innen utgangen av 2007.

Frafallet i videregående skole har fått stor oppmerksomhet, og har vært omtrent uendret de siste årene. Blant elevene som startet på grunnkurs i 2004, hadde nesten en av fem (18 prosent) sluttet i løpet av femårsperioden. Disse elevene oppnådde verken studie- eller yrkeskompetanse. Dette var omtrent samme andel som for 1994-kullet (20 prosent).

Sosial bakgrunn, som foreldrenes utdanningsnivå, viser seg å gi store utslag i graden av gjennomføring i videregående opplæring. 88 prosent av elever som hadde foreldre med lang høyere utdanning, 65 prosent av elever som hadde foreldre med videregående utdanning, og 45 prosent av elever som hadde foreldre med grunnskoleutdanning, fullførte videregående opplæring etter fem år.

Mindre utsatt for kriminalitet

Kriminalitet, framfor alt hvis den medfører voldshandlinger, skaper utrygghet og i verste fall død eller alvorlige helseproblemer. Vi må antakelig mer enn 20 år tilbake for å finne mindre kriminalitet enn det vi har i dag, men lovbruddsbildet er endret, og nedgangen gjelder ikke for alle typer lovbrudd (se artikkelen om kriminalitet).

Etter en topp i 2002 har det vært en nedgang i antallet på anmeldte lovbrudd i Norge. Fra midten av 1990-tallet til begynnelsen av 2000-tallet ble antallet anmeldte narkotikaforbrytelser tredoblet når en tar hensyn til befolkningsutviklingen. Etter 2001 har det imidlertid blitt registrert en viss nedgang i anmeldte tilfeller av slike lovbrudd.

De siste ti årene har det totale omfanget av anmeldt voldskriminalitet vært stabilt. Ifølge levekårsundersøkelsene har andelen av befolkningen som har vært utsatt for vold eller trusler om vold, endret seg svært lite i løpet av de siste 25 årene.

Mer fritid

Tidsbruksundersøkelsene har tidligere vist at befolkningen har fått mer fritid enn tidligere. I tillegg har tilbudet av en rekke forskjellige kultur- og medieaktiviteter blitt større. Det er noen svingninger opp og ned, men hovedtendensen er helt klart en økning av tilbudet i form av flere konserter, teaterforestil-

linger, kunstutstillinger, ballett-/danseforestillinger, bokutgivelser med mer. Tilbudet av underholdning og informasjon gjennom elektroniske medier har også vært sterkt økende – ikke minst på grunn av Internett.

Mange aleneboende plaget av ensomhet

Flere enn før bor alene, en utvikling som isolert sett peker i retning av mindre kontakt og fellesskap. Analysen i artikkelen om sosial deltakelse viser at nesten halvparten av alle som bor alene, er plaget av ensomhet, og at det å bo alene gir et kraftig utslag på ensomhet selv når det tas hensyn til en rekke andre faktorer som påvirker ensomhetsopplevelsen. Etter årtusenskiftet ser det imidlertid ut til at andelen aleneboende i befolkningen har stabilisert seg.

For øvrig har det skjedd små endringer i det sosiale kontaktmønsteret i løpet av det siste tiåret. Det har blitt noen flere som har liten kontakt med familien. I et lengre tidsperspektiv ser vennsforholdene ut til å ha blitt styrket, særlig ved at flere oppgir å ha en fortrolig venn.

Et godt samfunn er avhengig av engasjerte medborgere, og forskning tyder på at politisk aktivisme og frivillig arbeid også kan ha positive konsekvenser for deltakernes egen livskvalitet. Organisasjonsdeltakelsen har vært nokså stabil i løpet av det siste tiåret. Derimot kan det registreres en viss nedgang i andelen av de sysselsatte som er aktive i fagforeninger og yrkesorganisasjoner. Sammenlignet med 1980-årene deltar færre i politiske partier, men det har ikke skjedd noen endringer i løpet av de siste årene.

Hvordan livet og samfunnet oppleves

Oppelever befolkningen at de lever «gode og meningsfulle liv»?

Det finnes en rekke kilder som kan si noe om hvordan livskvaliteten har utviklet seg. En viktig indikator er andelen av befolkningen som har

psykiske lidelser, og som derfor er sterkt plaget av tristhet, angst, ensomhet og andre negative følelser. Forekomsten av psykiske lidelser ser ut til å ha vært nokså stabil i Norge de siste tiårene (Mykletun mfl. 2009).

En annen indikator er opplevelsen av ensomhet. Nyere forskning viser at ensomhet er en risikofaktor for dårlig helse, både fysisk og psykisk (Hawkey og Cacioppo 2010). Som nevnt i artikkelen om sosial deltakelse var andelen av befolkningen som oppgav at de var plaget av ensomhet, omtrent den samme i 2008 som i 1998.

På ett område peker opplevelsesdimensjonen nokså entydig i en positiv retning, og det er trygghet. Levekårsundersøkelsene viser at klart færre enn tidligere er urolige for å bli utsatt for vold eller trusler i nærmiljøet sitt. Opplevelsen av økonomisk trygghet ser også ut til å ha blitt styrket i Norge, og likeledes er det færre som har frykt for å oppleve innbrudd og tyveri (Hellevik 2008).

Høy tilfredshet og valgfrihet i Norge

Internasjonalt sett kommer Norge godt ut når det gjelder tilfredshet og valgfrihet. Nylig lanserte FNs utviklingsprogram, UNDP, sin årlige Human Development Report (UNDP 2010). Her blir Norge kåret til det landet i verden som har kommet lengst i «menneskelig utvikling». Denne kåringen baserer seg på en svært enkel indeks (Human Development Index), bestående av kun tre dimensjoner: forventet levealder, utdanning og bruttonasjonalinntekt. Nytt av året er at rapporten inneholder en rekke tall for subjektiv livskvalitet som omfatter de fleste av verdens land, og er hentet fra en gigantisk undersøkelse som er gjennomført av meningsmålingsinstituttet Gallup.

De subjektive målene som er gjengitt i UNDP-rapporten, plasserer ikke Norge helt på toppen, men vi skårer høyt på det meste. Bare befolkningen i to land, Danmark og Costa Rica, ga uttrykk for større tilfredshet med livet enn befolkningen i Norge. En svært høy andel av den norske befolkningen, 93 prosent, ga også uttrykk for at de var tilfreds med sin valgfrihet. Bare danskene var enda mer fornøyd. I et land som Cuba var det til sammenligning bare 26 prosent som var fornøyd med sin valgfrihet.

Samtidig tyder de internasjonale sammenligningene på at det langt fra er noe entydig forhold mellom velstandsnivå og tilfredshet med livet. For eksempel framstår befolkningen i Norge som noe mindre fornøyd enn befolkningen i Costa Rica, på tross av at nasjonalinntekten per capita er nesten seks ganger så høy.

Velferd og livskvalitet i det norske samfunnet

Det er vanskelig å trekke noen helt entydig konklusjon om velferd og livskvalitet i det norske samfunnet. Og det er neppe mulig, eller ønskelig, å oppsummere disse utviklingstrekkene i ett enkelt tall, eller en indeks, som noen har tatt til orde for.

På hvilke områder utviklingen går i feil retning, og på hvilke områder det er stillstand, på tross av en stadig forbedring av allmenn velstand, finnes det naturligvis ingen fasitsvar på. Men vi avslutter med en oppsummering av noen utvalgte utviklingstrekk i det norske velferdssamfunnet, med fokus på det siste tiåret. Noen utviklingstrekk peker i retning av bedre velferd og livskvalitet, slik som lengre levealder, større trygghet for liv og eiendom og at færre er utsatt for betalingsproblemer.

På den annen side er det også negative utviklingstrekk, slik som økende arbeidsledighet i forlengelsen av finanskrisen, at flere barn tilhører lavinntektsgruppen, og at flere unge blir uføre. Vi ser også økende inntekts- og formuesulikhet, samt økt alkoholskonsum og fedme som begge er risikofaktorer for sykdom og død.

Referanser

- Folkehelseinstituttet (2010): *Folkehelse rapport 2010. Helsestilstanden i Norge*, Rapport 2010:2.
- Hansson, A., Y. Forsell, J. Hochwalder og P. Hilleras (2008): Impact of changes in life circumstances on subjective well-being in an adult population over a 3-year period, *Public Health* **122**, 1392-1398.
- Hawkley, Louise og John T. Cacioppo (2010): Loneliness Matters: A Theoretical and Empirical Review of Consequences and Mechanisms, *Ann. Behav. Med.* **40**, 218-227.
- Hellevik, Ottar (2008): Jakten på den norske lykken. *Norsk Monitor* 1985-2007.
- Mykletun, Arnstein, Ann Kristin Knudsen og Kristin Schjelderup Mathiesen (2009): Psykiske lidelser i Norge: Et folkehelseperspektiv, Rapport 2009:8, Folkehelseinstituttet.
- NOU 2009:10: Fordelingsutvalget.
- UNDP (2010): Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development, United Nations Development Programme.

Vi kan også nevne noen områder hvor det har skjedd liten endring det siste tiåret, men hvor nettopp mangelen på positive endringer kan sies å vare en del av problemet, slik som tidspress i arbeidslivet, eller det at mange funksjonshemmede ønsker arbeid men ikke får det, samt frafall i videregående skole, forekomst av psykiske lidelser og ensomhet.

Noen av disse problemene er gjengangere i den politiske debatten, og er sentrale i Fordelingsutvalgets innstilling. Utvalget har fremmet en rekke forslag, blant annet å oppjustere barnetrygden og gjeninnføre sskentillegget for å motvirke fattigdom blant barn, og å utrede en ordning med tidsubestemt lønnstilskudd for personer med nedsatt arbeidsevne (NOU 2009:10). Andre områder har fått mindre politisk oppmerksomhet, slik som den utbredte ensomheten, hvor usikkerheten antakelig er større med hensyn til hvilke politiske tiltak som kan ha betydning.